

TERMENI SOMATICI ȘI STRUCTURILE ASOCIATIVE SPECIFICE MENTALULUI ROMÂNESC

(în baza experimentului asociativ)

SOMATIC TERMS AND ASSOCIATIVE STRUCTURES SPECIFIC TO ROMANIAN MENTALITY

(on the basis of the associative experiment)

Lilia TRINCA,

doctor, conferențiar universitar,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

The term association is used in psycholinguistics to refer to the connection or relationship between ideas, concepts or words that exist in human consciousness: the emergence of an entity in human consciousness triggers the appearance of another. Hence, associative theory deals with revealing relationships that words from the mental network establish with other words, images and thoughts, interpreting the system of associating words like a cobweb.

One of the simplest techniques for disclosing the mechanism of association is the free association test, which consists of presenting (in writing or orally) a list of words-stimuli to subjects who are asked to answer with the first word that comes to their mind - words-answers. In this way, the free association test offers the most profound information about how knowledge is structured in human consciousness. The present article focuses on interpreting the results of a test containing the somatic stimuli-terms: cheek, face, body, head, forehead, face, mouth.

Semantica asociativă reprezintă o nouă ramură a lingvisticii, care abordează nu doar problemele ce țin de semantica propriu-zisă, dar, implicit, și cele legate de fiziologie, psihologie, filozofie, culturologie etc. A devenit deja axiomatică că o parte indispensabilă a oricărui tip de comunicare lingvistică este actul de limbaj, constituit pe baza relațiilor semantice asociative. Or, dintr-o perspectivă mai largă, limba, mentalitatea, cultura alcătuiesc trinomul conceptual de bază. Analizate din perspectiva raportului de inducție reciprocă, acestea influențează atât comportamentul uman, cât și modul lui de a emite acte de limbaj. Altfel spus, asociațiile de unități lexicale reprezintă un mod al omului de a se raporta la lume. Principalele distincții dintre conceptul lingvistic și cel psihologic cu privire la organiza-

rea unităților lexicale în cadrul cîmpului se reduc la interpretarea caracterului asociației și identificarea relațiilor de bază¹. „Asociația, conform lingvistului Potebnea constă în faptul că diferite date perceptuale, exprimate simultan sau consecutiv, nu-și desființează reciproc independența așa cum se întâmplă cu două corpuri chimice care, prin transformare, dau naștere celui de-al treilea, ci, rămînînd identice cu sine însuși, formează un tot întreg” [Потебня, p. 20].

Fiecare cuvînt formează o rețea de asociații ce reflectă contactul acestuia

---

¹ Cercetătorul rus G. Shchur menționează necesitatea abordării diferențiate a asociațiilor și stabilirea tipurilor acestora, de asemenea diferențierea sensurilor termenului asociație – „reuniune” (grupare de cuvinte) și „asociere” (atunci cînd este vorba de asociații psihice) [Щур, p. 80].

cu alți termeni din cadrul limbajului. Unele dintre aceste asociații se bazează pe similaritatea (identitate sau opoziție) sensului, unele sînt pur formale (bazate pe similaritatea formală), iar altele implică atît forma, cît și conținutul. În formula grafică aparținînd lui Ferdinand de Saussure, fiecare cuvînt reprezintă centrul unei constelații – punct de convergență pentru nenumărați termeni coordonați. Lingvistul elvețian a prezentat aceste asociații sub forma unei diagrame, numind-o *enseignement*. Or, într-o stare de limbă, după cum afirmă F. de Saussure, totul se bazează pe raporturi, ce corespund formelor activității noastre mentale.

Conform teoriei cîmpurilor lexicale, cuvintele se pot reuni în baza sensului comun pe care îl exprimă – principiul semantic; a funcției comune pe care o exercită – principiul funcțional; a combinației acestor doi indici – principiul funcțional-semantic. E de remarcat faptul că cercetările întreprinse pînă acum în domeniul cîmpurilor lexicale, bazate pe abordarea lingvistică, au avut ca scop relevarea structurii cîmpului și determinarea caracterului relațiilor semantice dintre elemente, fără a încerca o explicare a mecanismului de funcționare a unităților glotice în procesul vorbirii. Psiholingvistica oferă o nouă abordare studiului cîmpurilor asociative prin prisma caracterului sistemic al limbii.

Cîmpul asociativ presupune existența diverselor asociații sau relații în jurul unui cuvînt *enseignement* (cf. [DGȘL, p. 102]). Termenul de *cîmp asociativ* a fost utilizat de către Charles Bally, care menționa că grupul asociativ sau asociațiile unui cuvînt cu alte cuvinte diferă în funcție de subiecții vorbitori, determinînd așa-numita *elasticitate* a cîmpului asocia-

tiv, ce se explică prin gradul de motivare a semnului: semnul caracterizat printr-o motivare absolută se bazează pe o asociație internă obligatorie, iar semnul nemotivat, la nivel inconștient, contractează raporturi cu toate celelalte semne pe baza asociațiilor externe (facultative). Cercetările în domeniu au dovedit că diferite grupări asociative au structură diferită. Aceasta se explică prin existența diverselor tipuri de asociații, ca urmare a raporturilor paradigmatică sau sintagmatică, conform cărora se reunesc elementele în cadrul grupării asociative.

Termenul de *asociere* este utilizat în psiholingvistică pentru a face referire la conexiunea sau relația dintre idei, concepte sau cuvinte, care există în conștiința umană: apariția unei entități în conștiința umană generează apariția alteia.

De aici, teoria asociativă se ocupă de relevarea relațiilor pe care cuvintele din rețeaua mentală le stabilesc cu alte cuvinte, imagini și gânduri, interpretînd sistemul asocierilor cuvintelor ca pe o pînză de păianjen.

Una din cele mai simple tehnici de relevare a mecanismului de asociere este *Testul de asociere liberă*²,

---

² *Testul de Asociere a Cuvintelor*, care a fost inventat de Francis Galton, este o tehnică de testare a asociațiilor pe care le fac oamenii și a fost utilizată pe larg în psihologie de specialiști, precum C. Jung, G. H. Kent și A. J. Rosandoff. Studiul făcut de Kent și Rosandoff a fost primul realizat la o scară atît de largă și a fost efectuat în limba engleză cu 1000 de subiecți (bărbați și femei). Cercetătorii au folosit 100 de cuvinte de probă pe care le citeau participanților, aceștia trebuiau să răspundă cu primul cuvînt care le venea în minte. Răspunsurile dintr-un test de asociere liberă relevă informație utilă în ceea ce privește structurarea vocabularului unui su-

care constă în prezentarea (în scris sau oral) unei liste de cuvinte-stimuli unor subiecți care sunt rugați să răspundă cu primul cuvânt care le vine în minte – cuvinte-răspunsuri. În acest fel, testul de asociere liberă redă cea mai amplă informație despre felul în care sînt structurate cunoștințele în conștiința umană. Rezultatele testului de asociere liberă pot fi adunate în *Norme asociative de cuvinte*³, apoi în *Tezaurul asociativ de cuvinte*⁴. Raportul stimul-reație este valorificat la studierea tabloului lingvistic al lumii sau al mentalului. Or omul asociază lucruri, și nu cuvinte, asocierile sînt și rezul-

---

biect vorbitor din punctul de vedere psihologic și oferă o cale de investigare a relațiilor sintactice și semantice dintre cuvinte.

³ Primele norme asociative de cuvinte au fost colectate de către Kent și Rosanoff în baza unei liste ce conținea 100 de cuvinte-stimuli, inclusiv substantive comune și adjective, cu 1000 de subiecți implicați. Experimentul cercetătorilor a fost extins, ulterior, și asupra altor limbi.

⁴ Tezaurul asociativ de cuvinte este foarte asemănător cu Normele asociative de cuvinte, dar este mult mai impunător ca volum, incluzînd cîteva mii de stimuli. În afară de aceasta, procedura de colectare a datelor este mult mai complicată: un număr limitat de cuvinte-stimuli este folosit ca punct de pornire al experimentului, rezultatele obținute pentru acest număr de cuvinte-stimuli sînt utilizate în calitate de cuvinte-stimuli la următoarea etapă a experimentului. Acest ciclu este repetat de, cel puțin, trei ori. În felul acesta, *Tezaurul asociativ de cuvinte* „acoperă” întregul vocabular și reflectă structura unei anumite limbi. Spre deosebire de *Normele asociative de cuvinte*, Tezaurul asociativ de cuvinte este disponibil doar pentru două limbi: Engleza – (de Kiss) 8400 stimuli; 54000 cuvinte; 1000 subiecți; (de Nelson) 5000 stimuli; 75000 răspunsuri, 6000 subiecți; Rusa – (de Karaulov) în jur de 8000 stimuli, 23000 cuvinte, 1000 subiecți.

tatul unei competențe elocutionale ce presupune cunoașterea lucrurilor în general (inclusiv a opiniilor referitoare la „lucruri” (adică sunt rezultatul trăirii de către om, indiferent de apartenența sa lingvală, a experiențelor proprii cu obiectul-stimul ce are statut de universalie culturală lingvală).

Am aplicat *Testul de asociere liberă* la studenții de la Facultatea de Filologie și Istorie (Universitatea de Stat „B. Petriceicu Hasdeu” din Cahul)⁵. În studiul de față, ne propunem să interpretăm rezultatele testului cu aplicare la termenii-stimuli somatici folosiți în cadrul anchetei: *obraz, chip, trup, cap, frunte, față, gură*. Menționăm că unitățile lexicale ce denumesc părțile corpului omenesc fac parte din vocabularul fundamental al limbii române.

Rezultatele experimentului confirmă ipoteza că structura memoriei poate avea diferite tipuri de organizare internă, ceea ce determină tipul și structura cîmpului lexical. Abordînd problema cîmpurilor asociative, transpare reflectarea în conștiința vorbitorului a unui sistem complex de relații, care constituie nucleul unei rețele semantice și caracterizează un aspect important al psihologiei vorbitorului.

Mai mult, fundamentele de conduită sau cele morale nu-i sînt date omului în sens fizic, ci cultural, încă din primii ani de viață. Ulterior, pe acest tipar „se grefează” comportamentul individual și propria cultură, raportate desigur la macrosistem (la modelul social, religios etc.). Firește, între modelul cultural și limbă se pot stabili cîteva tipuri de relații: a) relații logice, axate totdeauna pe o dialectică a corelației și/sau a opoziției și b) relații analogice.

---

⁵ Am aplicat testul constînd din 100 de cuvinte-stimuli la circa 400 de studenți pentru care româna este limbă maternă.

Semnificațiile pe care le actualizează cuvintele ce denumesc părțile corpului omenesc, dar, în special, asociațiile acestora reprezintă o dovadă elocventă a faptului că alter-egoul uman și-a depășit, în semnificație, ipostaza primară, a omului ca entitate, și este parte componentă a câmpului culturii, a mentalităților și a comportamentului uman – toate acestea influențate de factori ținând de etică, istorie, religie, economie etc. Or, limba, prin unelte proprii, pune în valoare semnificațiile revendicate de modelele culturale. Și limbajul corpului (paradigmele simbolice ale limbajului trupului, ale capului, ale gurii ș.a.) e o condiție *sine qua non* a formării personalității în dezvoltarea ei ontologică.

O clasificare comună a structurilor asociative ale limbajului (cele care se referă la termenii somatici nu reprezintă o excepție în acest sens), se bazează pe relațiile sistemice dintre cuvinte ca unități lexico-semantice ale sistemului glotic. Această clasificare pornește de la aspectul paradigmatic (locul pe care îl ocupă cuvântul în sistemul limbii și includerea acestuia în grupurile lexico-semantice) și sintagmatic (combinarea cuvintelor pe baza trăsăturilor sale lexico-semantice cu alte cuvinte din lanțul de vorbire) și, de asemenea, raportul dintre cuvânt, ca unitate de bază a nivelului lexical, cu unități ale altor nivele din sistemul glotic. De aceea, analiza rezultatelor experimentului asociativ ne-a permis relevarea următoarelor structuri asociative⁶:

⁶ Unii cercetători, pe lângă structurile asociative despre care vorbim, au mai identificat și cele **fonematice**, care se bazează pe consoanța cuvintelor asociate și **derivaționale**, care se bazează pe structura derivațională a cuvântului, asociații ce nu au fost relevante în experimentul pe care l-am desfășurat.

- **paradigmatice**, care reflectă relațiile sistemice ale unității lingvare: antonimice, sinonimice, hipo-hiperonimice;
- **sintagmatice**, care reflectă valențele combinatorii ale unității lexicale;
- **tematice (din domeniu)**, care pot forma, împreună cu stimulul, o combinație de cuvinte marcată gramatical, ca rezultat al schimbării gramaticale a cuvântului-stimul sau a cuvântului-reacție, sau pot fi utilizate în limitele unui context tematic (cf. [Клименко, p. 10]).
- **determinate de clișeele verbale**, care reprezintă reminiscențe ale discursurilor repetate, care reprezintă transferul diferitelor tipuri de citate [Клименко, p. 11].

Or, conform legii contiguității, vorbitorul învață de-a lungul vieții „ceea ce merge împreună” și reproduce la fel cum a învățat. Prin urmare, dacă stimulul este un verb, e de așteptat ca răspunsurile să fie toate cuvintele coocurente: micro-contextele lui de dreapta și de stînga; substantivele, adjectivele și adverbele care, într-un enunț, ar putea să funcționeze ca argumente pentru acesta. Aceste date ar putea fi încorporate într-o rețea de cuvinte atît ca modele contextuale de suprafață (restricții sau preferințe selective, valențe combinatorii pentru verbe etc.), cît și ca relații semantice de adîncime între cuvinte. Mai mult decît atît, fiecare model poate fi însoțit de indicele de probabilitate care reflectă frecvența ocurenței sale în *Tezaurul asociativ de cuvinte* (și, ca ipoteză, probabilitatea ocurenței sale în text). De asemenea, aceste date sînt utile pentru efectuarea altor sarcini de construire a rețelei de cuvinte. Aceasta oferă o bază empirică pentru a distinge diferite sensuri ale unui cuvânt și a stabili relațiile de sinonimie, hiponimie și antonimie, pe care le contractează cuvântul respectiv.

Asociațiile sintagmatice se stabilesc între cuvintele care apar frecvent împreună. Prin urmare, o abordare evidentă de a le extrage din corpus este de a căuta perechi de cuvinte a căror coocurență este semnificativ mai mare decât simpla întâmplare⁷. E de remarcat faptul că această metodă este mult mai eficientă din punctul de vedere al calculului, decât calcularea asociațiilor paradigmatică⁸.

Legea contiguității poate, de asemenea, explica coocurența cuvintelor relaționate paradigmatic în *Tezaurul asociativ de cuvinte*. Așa cum sinonimele, hiponimele, hiperonimele, antonimele apar împreună regulat în micro-contexte, ele deseori apar laolaltă în calitate de perechi „stimul-răspuns” în *Tezaurul asociativ*. Prezentarea explicită a relațiilor paradigmatică constituie

---

⁷ Pentru a verifica semnificația poate fi folosit testul *Chi-square*, care determină dacă există o diferență semnificativă între frecvențele așteptate și frecvențele observate dintr-o anumită categorie. Cu toate acestea, Dunning menționează faptul că pentru statisticile corpusului este binevenită utilizarea raportului probabilității. Atunci ar fi de presupus că cea mai puternică asociație sintagmatică a unui cuvânt va fi acel cuvânt care are cel mai înalt scor de probabilitate.

⁸ Pentru calcularea asociațiilor sintagmatice ale unui cuvânt-stimul, trebuie să se ia în considerare numai vectorul acestui cuvânt, în timp ce la calcularea asociațiilor paradigmatică vectorul cuvântului-stimul trebuie să fie comparat cu vectorii tuturor cuvintelor din vocabular. Calculul asociațiilor sintagmatice este considerat unul de gradul întâi, în timp ce calculul asociațiilor paradigmatică este de gradul doi. Algoritmii de calculare a asociațiilor de gradul întâi au fost utilizate în lexicografie pentru unitățile de discurs repetat, și în psihologia cognitivă pentru stimularea învățării asociative.

o trăsătură distinctivă a *Tezaurului*, care îl distinge de alte resurse lingvistice (dicționarele explicative nu conțin această informație). Aceste informații pot fi abordate direct ca relații semantice dintre unitățile rețelei de cuvinte. De asemenea, ne ajută să ne îmbogățim și să ne verificăm setul de relații care au fost codificate anterior.

În ce privește asociațiile tematice (din domeniu), menționăm că, în afară de datele cu privire la setul convențional de relații semantice cum ar fi sinonimia, hiponimia, antonimia etc., *Tezaurul asociativ de cuvinte* oferă mai multă informație în ceea ce privește domeniile de cunoaștere, de exemplu, pentru cuvântul-stimul *frunte* – atestăm următoarele reacții: *riduri* (2), *breton*, *acnee*, *sudori* etc.; pentru *ochi* – atestăm următoarele reacții: *deochi* (3), *descîntec* (2), *al treilea* (2), *lacrimi*, *machieaj*, *geană*. Acest gen de informație nu poate fi extras dintr-un dicționar explicativ. Spre deosebire de resursele lingvistice convenționale, asociațiile de cuvinte prezintă explicit modul în care cuvintele obișnuite sunt grupate în funcție de fragmentul de realitate pe care îl descriu. Relațiile de domeniu pot fi atribuite fiecărui cuvânt dintr-o rețea de cuvinte. Aceasta ne oferă cunoștințe mai largi despre contextele posibile ale fiecărei unități din rețea. Necesitatea unei astfel de extinderi este evidentă, de vreme ce informațiile de domeniu devin indispensabile în timpul utilizării rețelei de cuvinte. Ancheta aplicată în experimentul asociativ conține 100 de cuvinte-stimul, dintre care doar 7 au fost termeni somatici. În cele ce urmează, ne propunem să descriem structurile asociative ale acestora.

TRUP (< sl. *Trupū*), substantiv neutru (pop.) semnifică „corp (al unei ființe); cadavru”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatică	corp (9), făptură, domnișoară, om <i>metonimice</i> : putere (2), ființă (2), trunchi, sicriu, anatomie, fizic, atlet, senzualitate, frumusețe, viață
sintagmatică	frumos (4), mort (5), slab (2), mlădios (2), neînsuflețit (2), mare (2), subțire (2), viu (2), îngrijit, senin, femeiesc, mic, al meu, rece, cu pielea, înalt, vlăguit, suplu, cald, minunat, puternic, curat, însuflețit, admirabil, obosit, de înger
tematice (din domeniu)	haină
determinate de clișeele verbale	suflet (9)

Ne propunem un scurt comentariu sugerat de asociațiile sintagmatică ale unității lexicale în cauză. E general cunoscut că omenirea este trup și duh sfânt. Antagonismul între trup și suflet exprimă fisura între natură și har. Trupul, de obicei, este incapabil să pătrundă valorile spirituale, fiind continuu tentat de păcat. Spiritul uman este adesea ademenit de plăcerile trupești, jinduind binele, iar voința fiindu-i adesea ineficace. Drept consecință, trupul e asociat ca adversar al sufletului, fiind considerat vinovat, asemeni unei fiare neîmblânzite și rebele. Trupul generează numeroase vicii (cf. pofta trupului, pofta ochilor, de aceea e interpretat drept forță malefică. Deși suficient de pios, românul nu vede trupul doar în culori întunecate (moștenite de la dualismul platonician), ci insistă asupra caracterului integru al ființei umane, reprezentând sălașul inimii⁹. Drept argument, ne servesc asociațiile: *îngrijit, senin, femeiesc, mic, al meu, rece, înalt,*

vlăguit, suplu, cald, minunat, puternic, curat, însuflețit, admirabil, obosit ș.a. Asociația – de înger – ne amintește de întrebarea biblică *Hristos nu este oare Cuvîntul întrupat?*

În ce privește asociațiile sintagmatică, am remarcat faptul că majoritatea lor (și acest lucru rămîne valabil nu numai pentru unitatea lexicală *trup*) au aspect „pozitiv”, infirmînd rezultatele studiului despre vocabularul transformațional, aparținînd psihoterapeutului englez Antony Robbins conform căruia numărul și frecvența utilizării cuvintelor care descriu emoții și sentimente „negative” în limbă depășește de cîteva ori cele „pozitive”, iar aceasta încurajează și explică, cel puțin, predispoziția vorbitorilor către emoții negative. E cunoscută ideea că maniera de a descrie în cuvinte propriile senzații, emoții și sentimente influențează întreaga noastră atitudine în fața vieții. Înlocuind cuvintele pe care le folosim în mod obișnuit cu altele mai tonice, energizante, optimiste, avem șansa de a modifica înseși schemele emoționale negative la care am recurs în trecut cu altele noi, binefăcătoare [Prutianu, p. 56]. La acest capitol, menționăm că rezultatele experimentului sînt, cu adevărat, optimiste, întrucît majoritatea asociațiilor sintactice denotă o gândire pozitivă (cf. *frumos (4), mlădios (2), mare (2), subțire (2), viu (2), îngrijit, senin, femeiesc, mic, al meu, cu pielea, înalt, suplu, cald, minunat, puternic, curat, însuflețit, admirabil, obosit, de înger*).

Pe parcursul evoluției, semnificațiile cuvîntului au evoluat avînd vectorul interiorizării profunde. Astfel, în vechiul Testament, trupul este adesea opus spiritului și, în opoziție cu acesta, este reprezentat în fragilitatea lui, avînd existență efemeră în această

⁹ Ne-o sugerează și asociațiile *de înger, angelic*.

lume. Anume astfel sînt determinate și asociațiile implicate de clișeele verbale: *suflet* (9). Cf. loc. adv. *(Cu) trup și suflet* „cu totul, în întregime, fără rezerve”; *A fi trup și suflet cu cineva* „a se identifica cu aspirațiile cuiva; a fi foarte strâns legat de cineva”.

Printre asociațiile tematice se evidențiază doar *haină*, element specific acestei părți a corpului uman, ce servește pentru acoperirea goliciunii trupului.

Substantivul neutru **CAP** (< lat. **caput**, (II), fr. **chef** < lat. *caput*) semnifică „extremitatea superioară a corpului omenesc sau cea anterioară a animalelor, unde se află creierul, principalele organe de simț și orificiul bucal”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	căpitan, conducător, rege, șef, motor, drum în viață, trunchi <i>metonimice</i> : minte (6), gândire (3), creier (4), encefal, cunoștință (2), somn, durere de cap (2), a dura, vîrf, judecată; memorie
sintagmatice	deștept (11), mare (6), mic (4), rotund (4), prost (3), mintios, sur, înțelept, pleșuv, frumos, încăpățînat, îngrijit, căpos, cu minte, blond
tematice (din domeniu)	păr (6)
determinate de clișeele verbale	picioare (2), familie, început, soț

În opoziție cu trupul, care este o manifestare a materiei, capul simbolizează spiritul sau sămînța vieții. El este considerat „sediul spiritului, al sufletului și al forței divine (manei) ce zace în om” [Evseev, p. 28].

Printre asociațiile determinate de clișeele verbale arcăm *picioare* (2) – Cf. Loc. adv. *Din cap până-n picioare* „de sus până jos, în întregime, cu desăvîrșire”; *familie* – Cf. *Cap de familie* „bărbatul care reprezintă puterea familială și părintească; *p. gener.* orice persoană care procură mijloacele necesare traiului unei familii și o

reprezintă juridic”; *început* – Cf. *În capul coloanei*; *Cap de an* (sau *de săptămână, de iarnă* etc.) „începutul unui an (sau al unei săptămîni etc.)”, *Cap de coloană* „cel sau cei care stau în fruntea coloanei”; *Cap de afiș* (sau *cap de listă*) „primul nume dintr-o listă de persoane afișate în ordinea valorii lor”; *În cap de noapte* sau *în capul nopții* „după ce s-a întunecat bine”; *Din* (sau *de la*) *cap* „de la început; de la începutul rîndului”; *Din capul locului* „înainte de a începe ceva; de la început”; *Capul mesei* „locul de onoare la masă”; *soț* – cf. *capul familiei*.

În ce privește asociațiile *metonimice*, adesea, substantivul cap se asociază cu unitățile lexicale *minte, gândire, judecată; memorie*, fenomen datorat și influenței expresiilor: *Cu cap* „(în mod) inteligent, deștept”; *Fără cap* „(în mod) necugetat”; *Cu scaun la cap* „cu judecată dreaptă; cuminte”; *A fi bun* (sau *ușor*) *la* (sau *de*) *cap* sau *a avea cap ușor* „a fi deștept”; *A fi greu* (sau *tare*) *de cap* sau *a avea cap greu* „a pricepe cu greutate; a fi prost”.

Cap semnifică și inteligența, autoritatea, principiul activ, capacitatea de a governa. Cu privire la relevanța sensurilor cuvîntului, menționăm că, în urma testelor asociative s-a stabilit că unele sensuri ale unui cuvînt apar cu o frecvență sporită, iar alte sensuri ale aceluiași cuvînt apar cu o frecvență redusă sau chiar lipsesc. Aceasta înseamnă că există sensuri ale cuvîntului, care prevalează în conștiința vorbitorilor și, drept consecință, în procesul de comunicare. Astfel, bunăoară, pentru unitatea lexicală *cap*, circa 80% dintre asociațiile date pentru un anumit cuvînt se referă doar la sensurile lui de bază „extremitatea superioară a corpului omenesc sau cea anterioară a animalelor, unde se află creierul, principalele organe de simț și orificiul bu-

cal”. Aceasta ne permite să măsurăm relevanța sensului unui anumit cuvânt pentru vorbitorii nativi și, prin urmare, să-i găsim locul potrivit în ierarhia sensurilor. Asociațiile-răspunsuri date de către subiecții participanți la test trebuie să fie considerate ca fiind cele mai importante, din punctul de vedere al vorbitorilor, și constituie *esența semantică*. Alte sensuri, care apar cu o frecvență redusă, constituie *periferia semantică*. Aceste dovezi empirice ne permit să definim nivelul necesar de distribuție a sensurilor, evitând, în așa fel, problema multiplicării inutile a sensurilor unităților lexicale. Ne pot servi drept exemplu asociațiile paradigmatiche: *căpitan, conducător, rege, șef, motor, drum în viață, trunchi*.

Substantivul **FAȚĂ** (< lat. pop. **facia** (< *facies*)) denumește „partea anterioară a capului omului și a unor animale; chip, figură”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	chip (4), înfățișare (2), imagi-ne, mină, exterior, curățenie, frumusețe, duioșie, zîmbet
sintagmatice	frumoasă (9), curată (5), ovală (4), rotundă (4), îngrijită (2), senină (2), bătrînă (2), albă (2), dragă (2), simpatică, veselă, rumenă, alb, mea, cunoscută, îngustă, hîtră, cu riduri, plăcut, tristă, posomorîtă, obosită, luminoasă, alungită, drăguță, urîtă, palidă, obraznică, roz, fină, senină
tematice (din domeniu)	ten (3), oglindă
determinate de clișeele verbale	adevăr, fățarnicie, de pernă, de plapumă

Fața e cea mai importantă și expresivă dintre trăsăturile faciale, ca și organele vederii, putînd exprima gîndurile și sentimentele umane. Fața este simbolul ființei înseși a lui Dumnezeu sau a unei persoane umane, ca și manifestarea acesteia. De aici și asociațiile implicate de unitatea lexicală dată, în majoritate cu aspect pozitiv: cf. *frumoasă (9), curată (5), ova-*

lă (4), rotundă (4), îngrijită (2), senină (2), albă (2), dragă (2), simpatică, veselă, rumenă, alb, mea, cunoscută, îngustă, plăcut, luminoasă, alungită, drăguță, roz, fină, senină. Pot fi relevate și cîteva asociații „negative”: *bătrînă (2), cu riduri, posomorîtă, obosită, urîtă, palidă, obraznică*.

Menționăm faptul că, în cazul acestui cuvînt-stimul, predominante sînt asociațiile sintagmatice în detrimentul celor paradigmatiche, întrucît reprezintă elemente mai relevante.

Printre asociațiile determinate de clișeele verbale sînt *adevăr*, determinat de loc. *pe față* „direct, fără înconjur, fără menajamente”; *fățarnicie – Om (sau taler) cu două fețe* „om ipocrit, fățarnic”; *înainte – Din față, în față* = „a înainte); inversă”; *pe față* = „direct); *Făț de masă* „material textil, plastic etc. folosit spre a acoperi o masă (când se mănîncă sau ca ornament)”.

OCHI (< lat. *oc(u)lus*) „fiecare dintre cele două organe ale vederii, de formă globulară, sticloase, așezate simetric în partea din față a capului omului și a unor animale”. Bineînțeles, ochiul e, întîi de toate, interpretat ca organ al percepției vizuale. Cf.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	vedere (6), vîz (2), privire (5), oglindă (2), chip, a vedea (2), fereastră, om, univers, dorință, blîndețe, adevăr, carte, inel, stele
sintagmatice	albastru (11), verzi (7), mari (6), frumoși (5), negri (5), senini, ascunși, clarvăzător ¹⁰ , vîzător, mic, deschiși, omului, gîngași, pierduți, ca la nimeni, viu, sculptori
tematice (din domeniu)	deochi (3), descîntec (2), al treilea (2), lacrimi, machiaj, geană
determinate de clișeele verbale	dulci, iubit, lumină

¹⁰ *Cel care are ochi* este expresia care, la eschimoși, îl desemnează pe șaman, adică pe clarvăzător.

În mentalul românesc, ochii se asociază cu pietre scumpe sau stele strălucitoare, ape, dovadă ne sînt și ghicitorile românești: *Am două pietre nestemate, // Încotro le arunc // Acolo se duc... Am doi luceferi, // Privesc lumea cu ei...* [Ghicitori]; *Am două ape aprinse, // Sub două paturi întinse. // Ghici ce sunt? (ochii)* [http://www.gradinapovestilor.ro/ghicitori/gh_corp.shtml]

Printre asociațiile determinate de clișeele verbale: *dulci* (A face ochi dulci); *iubit, lumină* (2); *A iubi pe cineva* (sau *a-i fi drag* cuiva) *ca lumina ochilor* (sau *mai mult decît ochii din cap*) „a iubi (sau a fi iubit) din tot sufletul”.

Ochiul reprezintă simbolul cunoașterii și principiul creator. I se atribuie forțe magice, fiind asociat cu soarele și cu luna, cu lumina divină. Cu privire la asociațiile tematice, menționăm că puterea magică a ochilor, determinată de asocierea cu focul, e reflectată în tema mitologică a privirii care ucide, atribuită divinităților (Athena) sau în credința cvaziuniversală de deochi. Deochiul există ca o supoziție, neargumentată științific, care reprezintă o stare fizică proastă, provocată de privirea, invidioasă ori admirativă, voită ori accidentală, a cuiva care are un câmp energetic mai puternic. Se crede că acel cineva îți fură din energie. În credința populară românească, descîntecul este unicul antidot împotriva deochiului. În unele religii, există talismane și amulete care, purtate permanent, te pot feri de deochi (bunăoară, ochiul albastru).

Pe lângă faptul că e interpretat drept organ al percepției vizuale, ochiul, în viziunea românului (și nu numai) reprezintă și simbol al percepției intelectuale: *ochiul frontal* – al treilea ochi al lui Shiva (cf. N. Dabija, *Ochiul al treilea*) sau *ochiul inimii*. Ambii sînt capabili de a recepta

lumina spirituală, întrucît reprezintă un organ al cunoașterii interioare, deci o exteriorizare a ochiului inimii. Aceasta arată condiția supraomenească, în care clarviziunea ajunge la perfecțiune.

Substantivul **GURĂ** (< lat. *Gula*) dobîndise, încă în evul mediu, semnificația lui *os*, după cum afirmă Lazăr Șăineanu [Șăineanu, p. 171], semnificînd azi „cavitate din partea anterioară (și inferioară) a capului oamenilor și animalelor, prin care alimentele sunt introduse în organism; *p. restr.* buzele și deschizătura dintre ele; buze”. Așadar, gura este un organ poli-funcțional – organ al vorbiri, nutriției și răsufării. Deschizătură prin care trec răsufierea, cuvîntul sau hrana, gura este simbolul puterii creatoare și, îndeosebi, al însuflețirii. (cf. [Jean Chevalier, vol. II, p. 116]).

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	a cînta, a zîmbi, a vorbi; a căsca, început, suflet (3)
sintagmatice	mică (4), mare (16), spartă (9), rea (3), vorbăreată (2), deschisă, dulce, roșie
tematice (din domeniu)	ruj; a căsca
determinate de clișeele verbale	mîncare (6), lingură, moarte, rai, de aur; miere; vorbe (9), vorbire (2); bîrfe, cuvînt, minciună, comunicare

Gura e considerată, întîi de toate, organ cu care cineva se hrănește. Cf. *a pune* (sau *a lua, a băga*) *ceva în gură* „a mîncea (puțin)”; *a i se face gura pungă* „a avea o senzație de astringență din cauza unor alimente acre introduse în gură”; *a da* (cuiva) *mură-n gură* „a-i da (cuiva) ceva de-a gata, fără să facă cel mai mic efort”; *de-ale gurii* „(lucruri de) mîncare”. Am o rîșnicioară Toată ziua rîșnește// Și noaptea se odihnește.

[http://www.gradinapovestilor.ro/ghicitori/gh_corp.shtml], Iată ce a determinat apariția asociațiilor *mîncare* (6), *lingură*.

Gura este și locul prin care iese sufletul (ultima suflare a omului). Românu spune despre cineva grav bolnav, pe punctul de a muri, că *e cu sufletul la gură*. De aici asociațiile *moarte, rai, suflet*.

Gura e punctul de pornire sau de tangență a doi vectori, simbolizând originea opozițiilor, a contrariilor și a ambiguităților. Înzestrată cu forță capabilă să construiască, să însuflețească, să rînduiescă să ridice, ea este, în același timp, capabilă să distrugă, să ucidă, să tulbure, să înjosească. Aspectul pozitiv, are și reversul său.

Astfel, determinativele *mare* (16) și *spartă* (9) cu care se asociază des gura pentru vorbitorul român sunt, de asemenea, determinate, în mare parte, de existența în limbă a expresiilor frazeologice *a fi cu gura mare* „a fi certăreț”; *a avea o gură cât o șură* „a vorbi mult și tare”; *a avea gura* (sau *a fi gură*) *spartă* „a nu putea ține un secret, a dezvălui orice secret”.

Determinativul *de rai* (2) se datorează expresiei apărute în balada populară *Miorița*: „Pe-un picior de plai, // pe-o gură de rai...”, iar *de aur* – celebrei personalități Ioan Gură de Aur, arhiepiscop al Constantinopolului, predicator din secolele IV-V, în Siria și Constantinopol. În acest sens, sînt elocvente și ghicitorile românești: *Dacă-i dulce, mult aduce.// Dacă-i rea, toți fug de ea.* [<http://www.mamicamea.ro/ghicitori/ghicitori-pentru-copii-6.html#ixzz1gOiDTVfv>].

Gura este simbolul forței creatoare, al medierii, dar și al distrugerii, ceea ce e reprezentat în iconografie prin gura monstrului și prin buzele îngerilor. Gura poate fi o poartă a paradisiului, dar și a infernului, prin ea rostindu-se binecuvîntarea sau blestemul. În limbajul trupului, gura sau forma ei este asociată cu vorbirea, comunicarea și

apetiturile senzitive. Gura e o mediere între situația în care se află o ființă și lumea inferioară sau superioară – în care gura o poate purta pe ea.

Cf. *Gura lumii* „vorbe, bârfeli, scorneli”; *gura satului* (sau *a mahalalei*) „(persoană care născocoște) vorbe, bârfeli, intrigi”; *a intra în gura lumii* (sau *a satului, a mahalalei*) „a ajunge să fie vorbit de rău” (cf. asocierile *bîrfă, minciună*).

Gura e și locul de pătrundere a forțelor și influențelor malefice, mai ales în timpul căscatului (cf. [Evseev, p. 72]) (cf. *a căsca*).

Unitatea lexicală **OBRAZ** (< sl. *Obrazŭ*) dezvoltă în limba română o sferă de semnificații foarte bogată, denumind „fiecare dintre cele două părți laterale ale feței” sau „partea anterioară a capului omenesc; față, figură, chip; persoană, ins”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	rușine (12), cinste, sărut
sintagmatice	roz/rozov (8+2), gros (7), roșu (17), rumen (4), gingaș (2), lucios (2), palid (2), drag, moale, înroșit, rumenit, rece, frumos; [preponderent cu aspect pozitiv]
tematice (din domeniu)	gropiță (2), pudră
determinate de clișeele verbale	Curat, bujorul

Pentru vorbitorul român, această parte a corpului uman se asociază adesea, din cele mai vechi timpuri, cu rușinea și cinstea, datorită gestului specific făcut cu mîna ridicată spre obraz, dar și a expresiilor frazeologice în care apare această unitate lexicală. Cf. *Să-ți fie rușine obrazului!* sau *să-ți fie în obraz!*, se spune cuiva care a făcut ceva necuviincios; *A-i plesni* (sau *a-i crăpa*) *cuiva obrazul de rușine* „a-i fi cuiva foarte rușine, a se rușina foarte tare”; *A fi gros de obraz* „a fi fără rușine, îndrăzneț”; *(A fi) fără (de) obraz* „(a fi) nerușinat, necuviincios”.

Asociațiile determinate de clișeele verbale: *curat* – Cf. expresia frazeologică *A ieși* (sau a *scăpa*, a o *scoate*) *cu obraz curat* „a ieși cu bine, onorabil dintr-o situație dificilă”.

De asemenea, o metaforă specifică mentalului românesc este asociația obrazilor cu *bujorul*, determinată de comparația ascunsă a obrazului rumen cu floarea ce are culoarea respectivă.

Relevante pentru o viziune feminină asupra lucrurilor sînt asociațiile tematice (din domeniu): *pudră* – *obiect care servește pentru îngrijirea sau înfrumusețarea acestei părți a corpului uman*; *gropiță* (2).

Substantivul neutru de origine maghiară **CHIP** (< magh. *Kép*) semnifică „față, obraz, figură; imagine, înfățișare a unei ființe sau a unui obiect, redată prin desen, pictură, sculptură”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	înfațișare (4), făptură, trup, ceva ce abia se vede, mamă (2), umbră, înger <i>metonimice</i> : privire, imagine, lumină, bunătate, frumusețe, aparentă; a vedea, a zîmbi
sintagmatice	frumos (15) luminos (6); drag (3), blînd (2), drăguț, cald, omenesc, îndurerat, de nisip, blajin, luminat, dulce, duios, fermecător, vesel, de înger (2), angelic (2), nevăzut, dumnezeiesc, bun, demonic
determinate de clișeele verbale	a face, de lut

Chipul constituie „partea cea mai vie, cea mai sensibilă (sălaș al organelor de simț), care de voie și fără de voie este arătată celuilalt [...], este eul intim, parțial dezgolit, infinit mai revelator decît restul trupului” [Chevalier, vol. I, p. 303-304]. De aici și asocierile paradigmatiche: *înfațișare* (4), *făptură*, *trup*, *ceva ce abia se vede*, *mamă* (2), *umbră*, *înger*.

Cu privire la asociațiile sintagmatice, remarcată faptul că acestea sînt,

preponderent, cu aspect pozitiv: cf. frumos (15) luminos (6); drag (3), blînd (2), drăguț, cald, omenesc, îndurerat, de nisip, blajin, luminat, dulce, duios, fermecător, vesel, excepție făcînd doar asociația *îndurerat*.

De asemenea, *chipul*, în mentalul românesc reprezintă dezvăluirea, incompletă sau trecătoare, a persoanei, „simbolul a ceea ce e divin în om, un divin estompat sau manifest, pierdut sau regăsit” [*idem*]. Iată de ce e determinată apariția **determinativelor cu semnificație religioasă**: de înger, (2), angelic (2), nevăzut, dumnezeiesc, bun, demonic, înger.

Asociațiile cu *a face*; *de lut* le considerăm determinate de clișeele verbale. Cf. expresia frazeologică *A face* (*în* sau *cu*) *fel și chip* (sau *chipuri*) = „a face în tot felul, în toate modalitățile posibile”; fragment din Luceafărul lui M. Eminescu: *Ce-ți pasă ție chip de lut, Dac-oi fi eu sau altul? // Trăind în cercul vostru strîmt // Norocul vă petrece, // Ci eu în lumea mea mă simt // Nemuritor și rece*.

Asociații tematice nu au fost atestate.

Substantivul **FRUNTE** (< lat. *frons*, *-ntis*) denumește „partea din față a capului situată deasupra ochilor”.

Tipuri de asociații	Reacții
paradigmatice	mină, om, seninătate, înfațișare, minte, înțelepciune, parte a feței, parte a corpului
sintagmatice	lată (15), mare (6), înaltă (2), îngustă (2), frumoasă (2), curată, încrețită, încruntată (2), plecată, luminoasă, albă, netedă, obosită, îngustă, mică, galbenă, fierbinte
tematice (din domeniu)	riduri (2), breton, acnee, sudori, febră
determinate de clișeele verbale	sus (4), început, lider, vîrf, șef, principal, primul, tînăr, a fi primul, înainte, destin, frunțaș

Fruntea e locul concentrării maxime a energiei creatoare a omului. Ea

e „simbolul gândirii, al demnității, nobleții sufletului, cutezanței, geniului”¹¹ [Evseev, 64]. Multitudinea de sensuri actualizate de acest cuvânt reprezintă o dovadă peremptorie a locului privilegiat al acestei părți a capului („în frunte”, „a fi fruntea cuiva/a ceva” în opoziție cu „a fi la coadă”) în mentalul românesc. Asociațiile:

Asociațiile cu *sus, început, lider, vîrf, șef, principal, primul, tînăr, a fi primul, înainte*, determinate de loc. adv. *în frunte* sau (loc. prep.) *în fruntea* cuiva (sau a ceva) „în față, înainte (față de cineva sau de ceva); fig. în locul întîii, de cinste, de conducere”; iar *destin* de proverbul *Ce ți-e scris în frunte ți-e pus; fruntaş* – de loc. adj. *de frunte*.

În concluzie, relevăm o serie de particularități ale utilizării *Testului de liberă asociere*:

1. Simplitatea achiziției datelor;
2. Varietate impunătoare de informație semantică;
3. Natura empirică a datelor (așa cum a fost menționat, cu ajutorul *Testelor de liberă asociere* obținem informație tematică, structurată pe domenii, ceea ce nu ne oferă alte surse lingvistice);
4. Probabilitatea datelor prezentate (datele reflectă, mai curînd, relevanța relativă decît cea absolută a fenomenelor limbii).

Analizînd rezultatele obținute în urma evaluării co-ocurenței cuvintelor, concluzionăm următoarele:

* Așa cum în stabilirea asociațiilor rolul cel mai important îi revine factorului uman și acestea nu sînt

numai paradigmatiche sau numai sintagmatice, determinarea co-ocurenței cuvintelor implică ambele tipuri de asociații. O examinare superficială a tabelului co-ocurenței scoate în evidență faptul că proporția dintre asociațiile sintagmatice și cele paradigmatiche variază considerabil, fiind de 2:1. Această rată corelează cu particularitățile sintagmatice ale substantivelor în cauză, cum ar fi numărul valențelor, puterea de combinare a valențelor, caracterul valențelor (obligatoriu sau opțional), care, la rîndul lor, corelează cu trăsăturile semantice ale termenilor somatici.

* Îmbucurătoare sînt rezultatele experimentului realizat prin faptul că a infirmat rezultatele studiului despre vocabularul transformațional, scoțînd în evidență faptul că preponderente sînt asociațiile sintactice cu aspect pozitiv.

* Datele obținute în urma experimentului construiesc o bază empirică pentru structurarea adecvată a unei baze de date lexicale, grupînd cuvintele în clase semantice.

* Testul asociativ este un instrument eficient de măsurare a relevanței și distribuției sensurilor unei anume unități lexicale și de ierarhizare a sensurilor: *esența și periferia semantică*.

* Vorbitorii nativi posedă modele stabile de asociații de cuvinte, ceea ce reflectă o rețea semantică și lexicală sofisticată pe care și-au construit-o odată cu achiziția limbajului.

Generalizînd, menționăm că una din asociațiile paradigmatiche tradiționale, sînt cele cu alte cuvinte ce denumesc părți ale corpului uman. Cf.

¹¹ Acest lucru e marcat în unele civilizații prin punctul desenat în frunte, precum la femeile indiene, care au pictat „ochiul lui Çiva”.

CUVÎNTUL-STIMUL	ASOCIAȚIILE
Obraz	față (7), buze (2), corp, parte,
Trup	mâini (2), ficat, inimă, cap, buze
Cap	față, gît, spate, ochi
Față	spate (2), ochi, cap, gură,
Ochi	urechi, organ (2), față
Gură	buze (4), dinți (3), limbă (2),

- De cele mai multe ori aria conceptuală atribuită somatismelor reflectată în tabloul lingvistic românesc, e destul de extinsă, depășind mult sfera anatomică și

acoperind domeniul vieții psihonoemoționale, sociale, materiale a ființei umane. Deși intuitiv lucrurile sînt arhicunoscute, experimentul asociativ ne-a permis s-o surprindem cu exactitate.

- Vorbitorii cu performanțe mai înalte reușesc să construiască rețele semantice mult mai dezvoltate atunci cînd le este testat lexiconul mental.

Referințe bibliografice

1. Chevalier, J., Gheerbrant, A. *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, numere*, București, Editura Artemis 1994, vol. I, II, III.
2. *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
3. Evseev, I. *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
4. Lévi-Strauss, Cl. *Antropologia structurală*, București, Editura Politica, 1999.
5. Lévi-Strauss, Cl. *Gîndirea sălbatică*, București, Editura Științifică, 2005.
6. Prutianu, Șt. *Antrenamentul abilităților de comunicare*, Iași, Polirom 2004.
7. Șăineanu, L. *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor. Cu o alocuțiune-prefață de B. P. Hasdeu*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de L. Vasiluță, Timișoara, Editura de Vest, 1999.
8. *Ghicatori*, Chișinău, Editura Valmas Terra, 1996.
9. Клименко А.П., *Проблема лексической системности в психолингвистическом освещении: Автореф. дисс. док. филол. наук. Минск, 1980.*
10. Потебня А.А., *Мысль и язык // Потебня А.А. Слово и миф. – Москва, Правда, 1989. С. 17-200.*
11. Щур, Г. С. *Теории поля в лингвистике*, Москва, Наука, 1974.
12. http://www.gradinapovestilor.ro/ghicatori/gh_corp.shtml
13. http://www.gradinapovestilor.ro/ghicatori/gh_corp.shtml
14. <http://www.mamicamea.ro/ghicatori/ghicatori-pentru-copii-6.html#ixzz1gOiDTVfv>